

САМОРЕФЕРЕНТНА ІДЕНТИЧНІСТЬ – МНОЖИННИЙ КОНСТРУКТ БАЖАНЬ

Висвітлюється проблема конструювання ідентичностей як реагування на трансформацію суспільних умов. Актуальність проблеми самоконституювання пояснюється особливістю посткласичного уявлення про ідентичність, що пов'язане з кризою моделі єдиного смислового центра і ґрунтується на багатовимірності, нелінійності і подієвості буття. Наголошується, що багатозначність та розмитість соціальних категорій, коли немає їх чіткої стратифікації, уможливають творення гнучкої до змін самореферентної ідентичності. Розкривається зміст механізмів творення самореферентної ідентичності як множинного конструкта бажань. Підкреслюється, що самореферентна ідентичність – розкрите для змін утворення, що конституюється дискурсом. Зроблено висновок про те, що індивіда у створеній ним “своїй реальності” не полишає бажання відчувати себе комфортно, отримувати задоволення у “своєму світі” бажань. Висловлено припущення, що ситуація невизначеності і приваблює, й інтригує, і підштовхує індивіда до творення нових бажань та практикування своєї ідентичності у всі доступні йому способи.

Ключові слова: самореферентна ідентичність, дискурсивний конструкт, бажання, практики, постмодерн, трансформація.

Проблема. Проблема пошуку себе завжди була важливою для людини. У сучасних динамічних процесах, якими охоплені всі сфери життя, інтерес людини до можливостей свого повсякденного індивідуального буття тільки зростає. У постмодерній реальності, якій властиві такі ознаки, як децентрація, фрагментарність, релятивізм соціальної нормативності, дискурсивність, мозаїчність та поліфонічність поглядів, множинність, плюральність практик, де співіснують моделі модерну і конструкти постмодерну, переосмислюються соціальні ролі й ідентичності, традиційні сімейні та індивідуальні цінності, перед людиною постає проблема самоконституювання. Актуальність її для сучасної людини в тому, що посткласичне уявлення про людську самоідентичність пов'язане з кризою моделі єдиного смислового центра і ґрунтується на багатовимірності, нелінійності і подієвості буття.

Мета статті: розкрити зміст механізмів творення самореферентної ідентичності як утворення, що постійно змінюється і розвивається в полі дискурсивного простору.

Теоретико-методологічною платформою нашого дослідження стали напрацювання основоположників, класиків соціально-філософської думки і доробок наших сучасників у цій галузі. Зокрема, предметом дискусії було і є з'ясування ролі людини в процесі соціальних трансформацій: чи це об'єктивний процес саморозвитку, незалежний від людини, чи це – результат вияву суб'єктивності індивіда? Залежно від пріоритету згаданих положень дослідники об'єдналися навколо об'єктивістської (О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгайм, К. Маркс) і суб'єктивістської (М. Вебер, У. Мак-Дугалл, Е. Гуссерль, Г. Гарфінкель, А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман) концепцій, у яких наголошується на змінах у свідомості, мисленні, моделях поведінки індивіда.

Розрізняючи “ідентичність” як категорію практики і як категорію наукового аналізу, дослідники зазначають, що “в сучасному суспільстві ідентичності стають все більш множинними, фрагментарними, залежними від контексту; вони мають радикально історичний характер і постійно перебувають у стані змін і трансформації” [5, с. 11]. Для Ж. Бодрійяра це пов'язано з настанням епохи мислення, яку він “схильний називати мисленням парадоксу і спокуси – за умови, звісно, що введення у спокуси розуміють не як примітивне зваблення, а як акт, що має за мету звабити ідентичність, звабити буття” [2, с. 56].

Очевидно, що ознакою сучасних реалій є модифікації способів пізнання, нове тлумачення соціальної реальності, яке зводиться до твердження про руйнування універсальності світу й утворення в ньому незліченної множини різнорідних фрагментів, у строкатій мозаїці яких уже неможливо виділити щось абсолютне. Отож входження фрагментарності в життя сучасного суспільства пов'язане як із розумінням штучності, надуманості стереотипів, феноменологічної редукції загалом, так і з тим, що з'являються нові можливості, бифуркації. У соціумі, що перебуває у стані глибокої аномії, нова особистість, “постійно змінюючись, переважантиючись, самоорганізовуючись, ... не втрачає свої колишні атрибутивні характеристики, але суттєво видозмінює їх” [6, с. 29].

І справді, людина відходить від загальноприйнятих схем мислення, віддаючи перевагу нестандартним думкам, учинкам, що можуть не узгоджуватися зі схемами і не піддаватися класифікації, оскільки не вкладаються в старі категорії, мають дивну, плинну, беззмістовну форму. За таких умов, вважає А. Тоффлер, люди більшою мірою виявляють свою індивідуальність, позаяк не намагаються втиснути нове в стандартні категорії чи просто запозичити готову модель реальності [7, с. 99].

Образ фрагментованого світу формує уявлення, згідно з яким людину не можна розглядати як автора своїх учинків, тому що вона реагує в основному відповідно до тих дискурсів, у які включена. Отже, дискурсивно-конструктивістський підхід пропонує таке бачення ідентичності, у якому акцент робиться на рефлексивному характері та множинності ідентичностей, що конструюються в різних дискурсах та соціокультурних контекстах. Справді, у світі, де загальні нормування перестають діяти, дискурс уможливує появу гнучких щодо ситуації дискурсивних ідентичностей. Своєрідність конструювання полягає в тому, що ідентичність як полідискурсивний конструкт функціонує в умовах зростаючого впливу

масової культури (М. Бубер, М. Гайдеггер, Е. Гуссерль, Ж.-П. Сартр). Тож особливістю цивілізаційної ідентичності людини доби масової культури стає те, що поряд із “фіксованою ідентичністю” виникають поняття “віртуальна ідентичність”, “тимчасова ідентичність” (time identity), “ідентичність середовища” (place identity), локальна ідентичність.

У процесі наукової рефлексії сформувався судження про те, що в епоху нестабільності та невизначеності, коли зникає ціннісно-орієнтаційна єдність із мікросоціальною спільністю, людина втрачає певну визначеність власного життя, стає децентрованим суб’єктом, що зберігає себе як особистість, уникаючи при цьому жорсткого самовизначення. Якщо Е. Еріксон вважав, що людина переживає почуття неперервної самототожності з цілісним образом свого “Я” в його нероздільній єдності з усіма соціальними зв’язками, то в постнекласичній моделі як неодмінна умова, властивість особистості, що в ситуації невизначеності залишається конгруентною до своїх відчуттів, переживань, учинків, дій, розглядаються множинність та фрагментарність.

У постмодерному суспільстві, зазначає П. Рікер, ідентичність відображає переживання почуття перервної самототожності, іншої в кожній інший момент, до того ж внутрішньо дискретної (розірваної). Це свідчить про те, що в розвитку внутрішнього світу людини, де співіснують “Я” та “Інший”, закономірності немає. Ж. Лакан з цього приводу зауважив, що “Я” завжди перебуває в пошуку самого себе, тому воно ніколи не може бути наперед визначене, а здатне бути представленим лише через “Іншого” (див. [8]).

Особистісні переживання чи то важливих подій у житті, чи то кризових ситуацій супроводжуються процесами пошуку/зародження/відкриття смислу для людини, а ідентичність, як дискурсивний конструкт постмодерної раціональності, відбиває її ціннісно-смісловий зміст. Зокрема, цінними є власні відчуття, почування, думки, що дає підстави говорити про їхню автентичність, а отже, й індивідуальну цінність. Кожен індивід, створюючи дизайн власного життєтворення, конструює різні ідентичності. Наповнені бажаннями, що мають індивідуальний смисл, вони переживаються і проживаються не тільки як суб’єктивний феномен, а як об’єктивна складова сучасного плюрального світу.

Для Н. Лумана питання смислу постало в контексті проблематики самореферентності соціальних систем, де він зосереджує увагу саме на процесуальному характері смислотворення, здійснюваного в процесі комунікації. Учений констатує, що саме за допомогою смислу система постійно творить сама себе. “Будь-яка смислова інтенція є самореферентною, оскільки водночас передбачає свою повторну актуалізацію, тобто сприймає себе у своїй структурі посилення знову як одну з багатьох можливостей подальшого переживання і дії. Смисл загалом може набувати актуальної реальності повсякчас лише завдяки вказуванню на інший смисл” [4, с. 100]. Звідси випливає, що смисл не є фіксованим – він змінюється способом “селекції” (розрізнення) різних смислів. У зазначеному підкреслено активність людини у життєтворенні, яка в змінній соціальній реальності шукає відповіді на виклики часу. Відповідь знаходить у конструюванні і практикуванні власне нових ідентичностей, які “світ у собі і навколо себе” перетворюють на світ бажань “для себе” [3, с. 265].

Теоретичний аналіз досліджень проблематики ідентичності показує, що головними рисами сучасного контексту конструювання ідентичності є багатозначність та розмитість соціальних категорій, коли немає їх чіткої стратифікації [1]. За таких умов людині важливо створити інтегральне самопредставлення, що давало б їй змогу осмислювати численні зміни і конструювати гнучке, здатне до змін динамічне утворення. Таким утворенням, на нашу думку, може стати самореферентна ідентичність, яка сама щодо себе визначає відношення значущості і здатності до самовизначення, самопізнання, самотворення, самовідтворення і самоздійснення.

Відтак розгляньмо зміст і визначмо значення кожного з механізмів, щоб обґрунтувати актуальність такого дискурсивного конструкта, як *самореферентна ідентичність*.

1. Самовизначення – це механізм, що визначає ставлення до впливів з боку членів соціуму щодо прийняття/заперечення, ідентифікації/відчуження різних факторів впливу: цінностей, норм, правил, традицій, стереотипів, ролей. Стиль невизначеності, розмитості, надлишковості смислів, що найбільш характерно для сучасного дискурсивного простору, множинність інтерпретацій – ось те, завдяки чому суб’єктивність як властивість свідомості і фактор людської ідентичності бачить світ у його плюральності: строкатості, епатажності, несхожості, новизні, традиційності, стереотипності. У цій просторовій розмаїтості суб’єктивних переживань людина намагається віднайти індивідуальний смисл і сконструювати свою ідентичність. Самовизначення полягає в тому, яку саме ідентичність обрати з-поміж множини різних ідентичностей. Здатність ідентичності до самовизначення передбачає її відповідальність за здійснення вибору і за його результати. Отож ідентичність як самореферентне утворення самовизначається (вирішує проблему вибору), самоорганізується (структурує цілі, засоби) і персоналізується (визначає свої стосунки з Іншим/Іншими).

2. Самопізнання – механізм, завдяки якому ідентичність набуває особливої чутливості. Форма й зміст ідентичності не задані наперед, а сформульовані, сконструйовані індивідом відповідно до локальної ситуації. Це робить ідентичність мобільною, чутливою, чутливою до змін локальних ситуацій, у яких вона постає різною: і епатажною, і провокаційною – гнучкою. При цьому особливе значення для ідентичності як дискурсивного самореферентного конструкта має артикуляція власних почувань, переживань.

Особливістю будь-якого переживання є те, що воно має для нас безпосередньо і тілесно відчутний смисл. Адже світ конституюється як світ бажань “для себе”, де бажання стає умовою існування індивіда.

Бажання визначають почуття, рішення, вчинки індивіда. Вони задають напрям його самопізнання. Власне, суб'єктивні почування змісту пережитого досвіду і сприяють самопізнанню, результатом чого стає утворення ідентичності.

3. Самотворення – механізм, спрямований на творення суб'єктом свого індивідуального життєвого світу. На нашу думку, його слід розуміти як автономне, самостійне прагнення до конституювання себе. І справді, людина являє собою відкриту систему, що здатна постійно розвиватися, тобто має можливість як для змін, так і для вибору одного чи різних сценаріїв самотворення. Прикметно, що полідискурсивний простір відкриває для індивіда широке поле смислів, на якому кожен шукає свій смисл життєтворення. Причому поле смислів своєю мозаїчністю, динамікою контрастів нагадує колаж, що вимагає особливої чутливості індивіда до творення ідентичності.

4. Самовідтворення – механізм відновлення/реконструкції ідентичностей, включених у соціально-психологічні практики. Позаяк ідентичність є дискурсивною за своєю природою, то механізм її самовідтворення слугує для того, щоб за наявності іншого смислу життєтворення у відповідь на виклики глобалізованого світу відновити/реконструювати раніше утворену ідентичність. Заперечення універсальності схем, трансформація ціннісно-нормативної сфери, артикуляція на індивідуальності, варіативності, фрагментарності – усе це, вочевидь, спонукає самореферентну ідентичність до свого відновлення та реконструкції.

5. Самоздійснення – механізм здійснення цільових поведінкових актів, дій, що забезпечують реалізацію ідентичностей у соціально-психологічних практиках. Оскільки дискурс як форма соціальної влади здійснює психологічний вплив на індивіда, можемо припустити, що, потрапляючи в поле дискурсу, індивід може в ньому залишитися або ні, для нього може бути важливим, цінним або ж просто інформативним зміст певного дискурсу. Проте, так чи інакше, його суб'єктивність формується змістом дискурсу. Це дає змогу узгодити співіснування множини нетотожних смислів, що конструює індивід, надаючи їм значення індивідуальної цінності. У просторовій розмаїтості суб'єктивних бажань, переживань, вчинків створюються конфігурації суб'єктивності, що залежать від самореферентності ідентичності, яка конститується в дискурсі.

Щоб віднайти свій смисл посеред розчленованого, фрагментарного, плюрального соціального поля, індивід мусить бути гнучким, мінливим. Ставши одним із фрагментів соціальної реальності, він не полишає бажання відчувати себе комфортно, отримувати задоволення у “своєму світі” бажань. Осмислюючи свої бажання, індивід таким чаном усвідомлює власну ідентичність. У створеній “своїй реальності” він не сприймає світ як метанарацію, і соціальні норми вже не обмежують його прагнення до самовираження. Ситуація невизначеності і приваблює, й інтригує, і стимулює індивіда до творення нових бажань та практикування своєї ідентичності у способи, які йому доступні.

Висновки. Отже, самореферентну ідентичність, що конструюється в полідискурсивному просторі, вирізняє здатність не тільки до творення, а й змінювання залежно від бажань, що мають індивідуальний смисл у локальній ситуації, і свого ставлення до них. Виходить, самореферентна ідентичність як дискурсивний конструкт постійно формується і змінюється в полідискурсивному просторі, який також безперервно міняється. Це розкрите для змін утворення можна метафорично назвати “множинним конструктом бажань”, що конститууються дискурсом. У повсякденному житті все швидко змінюється: не є винятком і бажання індивіда, що змінюються в процесі сприймання ним навколишньої реальності. Індивід наповнюється різними бажаннями, і, як наслідок, народжуються різні смисли і конструюються множинні ідентичності. Їхня мінливість насправді зумовлена суспільними трансформаціями і є їх відображенням. Такий системний зв'язок передбачає здатність індивіда до гнучкості, активності, чутливості, розуміння своїх почувань. У цьому вбачаємо джерела механізмів творення і розвитку самореферентної ідентичності: самовизначення, самопізнання, самотворення, самовідтворення і самоздійснення.

Література

1. *Андреева Г. М.* К вопросу о кризисе идентичности в условиях социальных трансформаций [Электронный ресурс] / Г. М. Андреева // Психологические исследования : электрон. науч. журн. – 2011. – № 6 (20). – Режим доступа : <http://psystudy.ru> (11.04.2014).
2. *Бодрийяр Ж.* Пароли. От фрагмента к фрагменту / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. Н. В. Сулова. – Екатеринбург : У-Фактория, 2006. – 56 с.
3. *Кочубейник О. М.* Ампліфікації життєвого досвіду у конструюванні автентичності особистості / О. М. Кочубейник // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. – Чернігів, 2009. – Т. 1. – Вип. 74. – С. 265–270.
4. *Луман Н.* Социальные системы. Очерк общей теории / Никлас Луман ; [пер. с нем. И. Д. Газиева]. – СПб. : Наука, 2007. – 648 с.
5. *Малинова О. Ю.* Идентичность как категория практики и научного анализа: о различии подходов / О. Ю. Малинова // Права человека и проблемы идентичности в России и в современном мире / под ред. О. Ю. Малиновой и А. Ю. Сунгурова. – СПб. : Норма, 2005. – С. 9–20.
6. *Титаренко Т. М.* Соціально-психологічні практики особистісного життєконструювання / Т. М. Титаренко // Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності : монографія / Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2014. – С. 15–84.
7. *Тоффлер Э.* Третья волна / Элвин Тоффлер. – М. : АСТ, 2004. – 261 с.

8. Філянська В. Особистість у сучасному суспільстві: короткий огляд проблематики [Електронний ресурс] / Віра Філянська: Центр Управління Персоналом. – Режим доступу : [http://center-personal.livejournal.com/...](http://center-personal.livejournal.com/) (23.10.2008).

References

1. Andreyeva, N. M. (2011). K voprosu o krizise identichnosti v usloviyakh sotsialnykh transformatsiy [On the question of the identity crisis in the conditions of social transformation]. *Psikhologicheskiye issledovaniya* [Psychological research], № 6 (20), <http://psystudy.ru> (11.04.2014).
2. Baudrillard J. (2006). Paroli. Ot fragmenta k fragmentu [Passworld. From fragment to fragment]. Ekaterinburg: U-Faktoriia Publ. (rus).
3. Kochubeinyk, O. M. (2009). Amplifikatsii zhyttievoho dosvidu u konstruiuvanni avtentychnosti osobystosti [Amplification of experience in the design of the authenticity of the person]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky* [Herald of Chernihiv National Pedagogical University named after T. H. Shevchenko. Series: Psychological Sciences] (pp. 265–270). Chernihiv, Is.74, Vol. 1 (ukr).
4. Luhmann, N. (2007). *Sotsialnyye sistemy. Ocherk obshchey teorii* [Social systems. Outline of the general theory]. St. Petersburg: Nauka Publ. (rus).
5. Malinova, O. Yu. (2005). Identichnost kak kategoriya praktiki i nauchnogo analiza: o razlichii podkhodov [Identity as a category of practice and scientific analysis: on the difference between]. In O. Yu. Malinova, A. Yu. Sungurov (Ed.). *Prava cheloveka i problemy identichnosti v Rossii i v sovremennom mire* [Human rights and the problem of identity in Russia and the modern world] (pp. 9–20). St. Petersburg: Norma Publ. (rus).
6. Tytarenko, T. M. (2014). Sotsialno-psykholohichni praktyky osobystisnoho zhyttiekonstruiuvannya [Socio-Psychological practice personal design]. In T. M. Tytarenko, O. M. Kochubeynyk, K. O. Cheremnykh [Eds.]. *Psykhologichni praktyky konstruiuvannya zhyttia v umovakh postmodernoї sotsialnosti* [Sociological practice design life in a post modern sociality] (pp. 15–84). Kyiv: Milenium Publ. (ukr).
7. Toffler, A. (2004). *Tretya volna* [The Third Wave]. Moscow: AST Publ. (rus).
8. Filianska, V. Osobystist u suchasnomu suspilstvi: korotkyi ohliad problematyky [Person in modern society: overview of issues], [http://center-personal.livejournal.com/...](http://center-personal.livejournal.com/) (23.10.2008).

Yatsyna O. F. Self-referential identity: a multiple construct of desires

The article deals with problem of constructing identities as a response to the transformation of social conditions. Post-classical notions of identity is associated with a single semantic model crisis centers; it is based on multidimensionality, nonlinearity and eventfulness being and therefore makes a background for studying self-constructing. It is noted that the ambiguity and vagueness of social categories enable creation of flexible to changes self-referential identity. The content of it's creation mechanism is a construct of multiple desires. It is emphasized that self-referential identity is opened to change formations in constituted discourse. It was concluded that the individual in "his / her reality" still has a persistent desire to feel comfortable, have fun in "his / her world" desires. It is assumed that the situation of uncertainty attracts and intrigues, and encourages the individual to the creation of new desires and practicing their identity in it all the way.

Key words: self-referential identity, discursive construct, desires, practices, postmodern, transformation

© Яцина О. Ф.